

Aki embert keres a drótsövény mögött

Nemsokára tíz esztendeje lesz, hogy az utolsó ágyúk is elhallgattak, hogy az emberiség történetének legszörnyűbb és legsötétebb epizódja végetért. De az emberek tudatában még élénken él a négy háborús esztendő minden borzalmának emléke. Nem csoda, hogy a háború befejezése óta szinte szünet nélkül jelennek meg könyvek, amelyek több kevesebb objektivitással és hivatottsággal igyekeznek bemutatni, megörökíteni, vagy megmagyarázni azt ami történt.

Ezeket az írásokat nagyjából két alapvető csoportba lehet osztani. Az egyik csoportba azok az írások sorolhatók, amelyekben a hadműveletekről, harcokról, fegyveres ellenállásról van szó. A másik csoportba pedig azokat, amelyek a vérengző fasizmus védtelen áldozataival, a börtönök és internálótáborok halálraírt lakóival foglalkoznak.

Az első csoportba tartozó írások, különösen ha írójuk maga is aktív harcos volt, egészen egyéni hangon és egyéni szemszögből tárgyalják a történeteket. Nem hiányzik belőlük az ellenség iránti gyűlölet, de valahogy ennek a gyűlöletnek más zengése, más hangja van, mint a kiszolgáltatott, megkínzott, megalázott halálraírtak gyűlöletének. A harcoló, az ütésre ütéssel válaszolni tudó ember sohasem tud olyan pokolian, olyan mérhetetlenül gyűlölni, mint a tehetetlen rab. A harcos gyűlölete feloldódik az akcióban, a visszavágásban, a védekezésben. A haláltáborok lakóinak egyetlen fegyvere a képzeletbeli bosszú, amely akcióban aligha oldódhat fel, de amely képzeletben korlátlanul fokozódó.

A második csoportba tartozó írások, amelyek a fasizmus védtelen áldozatainak sorsával foglalkoznak — írójuk bármennyire is törekszik objektív lenni —, nem szabadulhatnak e gyűlölet pecsétjétől. Minél korábban jelentek meg a háború után, annál kevésbbé.

Senki sem akarja elvitatni az indokolt gyűlölet irodalmi kifejezésének jogosultságát. Ez a gyűlölet művészi kifejezve szép, értékes és építő lehet, mint ahogy túlnyomórészt a gyakorlatban is az volt. Tény azonban, hogy a háború alatt és közvetlenül a háború után sok író, éppen a gyűlölet hatása alatt, ugyanabba a hibába esett (irodalmi vonalon), amiért tulajdonképpen a fasisztákat gyűlölte. T. i. nem volt hajlandó az ellenfelet is embernek tekinteni és mint ilyenhez közeledni.

Természetes, ezzel közel sem akarom azt állítani, hogy az illető írók fasiszták, még csak azt sem, hogy tudatosan voltak szubjektívek. Csupán annyit szeretnék megjegyezni, hogy a gyűlölet okozta objektivitáshiány, amely közvetlen a háború utáni években a téma közelsége és a sebek sajtása miatt kevésbbé volt érezhető: az évek múlásával egyre szembeötlőbb fogyatékosságává válik az illető műnek, mert az új olvasóban nincs meg az a lelki beállítottság, amellyel mi fogadtuk ezeket a könyveket mindjárt a háború után.

Mindez csak azokra az írókra vonatkozatható, akik az objektivitás szándékával és művészi

igénnyel nyúltak ezekhez a témákhoz. Semmi esetre sem vonatkozhat ez a különböző Ehrenburg-szerű vérszomjas bosszúüvöltésekre, amelyeket talán meg lehet magyarázni a pillanatnyi harci hangulat szabta szükségéssel, de semmi esetre sem lehet őket besorozni a második világháborút dokumentáló komoly irodalmi anyagba.

A háború utáni és alatti antifasiszta irodalomban, szinte mintaszerűen kialakult egy figura: az egyenruhába bujtatott náci gépember, aki nem érez, nem gondolkodik, csak parancsra hallgat. Többnyire szemüveget visel, a privátéletben finom úriember — esetleg orvos. A ruhája kifogástalan szabású és kifogástalan tiszta stb. Eltérés engedélyezhető: kövér, elhízott alak, vagy karcú kisportolt, pisztollyal hadonászik vagy kutyakorbáccsal. Egyébként ez az alak szinte sablonná vált és az írók túlnyomórésze (tisztelt a kivételnek) úgy vélte, hogy eléggé vázolta „a németet” ha igénybe vette a fenti recept egyes elemeit.

Azon a kevés őszinte íráson kívül, amit a németek a háború után önmagukról írtak, és aminek híre hozzánk is eljutott, a történetek másik oldaláról alig szólt valaki valamit. Pedig szükség van rá. Az utánunk jövők kérdezni fognak, messziről tekintő, bíráló szemmel és teljes képet követelnek.

Nemrégiben a belgrádi Proszveta kiadásában egy érdekes kis könyv jelent meg, amely szakít a hallgatással és megkísérli emberileg, kutató szemmel megközelíteni az ellenséget.

Iványi Iván a fiatal, vajdasági származású író „Az embert nem ölték meg” című regényéről van szó, amely ebből a szempontból kellemes meglepetést jelent.

Ez a könyv, amely a krónika és a vízió keveréke, megkísérli két szemszögből bemutatni egy német koncentrációtábor életét. Ez a törekvés Valter, a mindentható Kapo alakjának megrajzolásában csúcsonyul ki.

Valter, a többszörös gyilkos, Iványi könyvében nem csupán csizmába és egyenruhába bujtatott fasiszta gépember. Monológjai, vallomásai során kibontakozik az olvasó előtt ennek a széptestű lelki korcsnak egész tragédiája. Bár az élettörténeti motívum kissé keresett és túlintellektualizált (túlpszihológizált) és ezért nem általánosítható, alapjában véve mégis elég reálisan érzékelteti az író, hogy az első világháború utáni Németország eszmei, társadalmi és gazdasági zúrzavarában hogyan siklott ki egy fiatal élet. Valter történetén elég erősen érzékelteti, hogyan fojthat cinizmusba a környezet minden feltörő érzést, és hogyan válhat a szeretetre vágyó melegsívű gyerekből cinikus vasbotos, vagy géppisztolyos monstrum.

Iványi arra a kérdésre igyekszik válaszolni, amelyet legtöbbször felvetnek és amelyre legkevésbé válaszolnak: Hogyan fejlődött az emberek szellemében az a szörnyű tömeghisztéria, amit fasizmusnak neveznek. Ehhez a törekvéshez, amennyire ábrázoló ereje engedi, hű marad a többi regényalak megrajzolásánál is.

Ez a becsületes kísérlet már egymagában jóval fölébe emeli Iványi könyvét az eddig megjelentek javarészenek. Hozzájárul még ehhez az, hogy az objektivitásra való törekvés — annak ellenére, hogy ez a könyv ugyanannyi borzalmat tartalmaz, mint a többi hasonló — valahogy lehetlenné teszi azt a morbid légkört, amely a hasonló írásokat rendszerint körülveszi.

Egyáltalán nem vidám könyv ez, de itt a legszörnyűbb dolog is emberi indulatokkal magya-

rázott emberi cselekvés, és nem a gépesített gyilkolás, hideg kiszámíthatatlan, szinte földöntúli iszonyata.

Sok emlékirat és krónika jelent meg nálunk a háború után a fasiszta haláltáborokról. Iványi regénye azonban az első olyan írás, amely a szörnyűségek valósága alá merülve, a gyökereket, az indítóokokat keresi és bizonyos vonatkozásokban meg is találja.

S. P.

Egy szlovén falu hanyatlása

Jamnica (Lenn a völgyben)

Ehhez a nagyszerű könyvhöz rossz kritikusai lelkiismeretem vitt közel. Úgy érzem, hogy nagy mulasztást követtem el (a többiek is), amikor erről a nagy regényről nem írtunk mindjárt, amikor tavaly megjelent. Több mint egy éve, hogy a kiadó megajándékozott bennünket a mű magyar fordításával, de a kritika nem szólt róla, A Híd, amely pedig hivatva volna arra, hogy úgyszólván minden komoly tartalmú könyvről számot adjon az olvasónak, meg sem említette megjelenését.

Pedig a könyv feltétlenül megérdemli, hogy komolyan foglalkozunk vele. Jamnica (magyar címe: Lenn a völgyben) az új jugoszláv irodalom egyik legjobb könyve.

A regény egy északszlovéniai kis faluról: Jamnicáról szól. Az író a kis falu életén keresztül mutatja be a társadalom változásait, rezzenéseit. Ahogy elbeszél, hangja nyugodt, lassú és egyenletes. Vorancot nem fűti részlehajlás vagy elfogult pártszenvédély. Sokszor az az érzésük, hogy a kései Móricz vagy Reymont parasztrehányát olvassuk. Mert, valóban, ez a könyv abban hasonlít a művekhez, hogy egy lassú társadalmi fejlődés bemutatásával teljes képet ad egy kis falu életéről.

A történet az első világháború előtt kezdődik és a harmincas évek elején fejeződik be. Azt a változást mutatja be, amelyen a kis falu megy át a kezdeti virágzástól a fokozatos eladósodáson keresztül a hanyatlásig. Az emberek pedig, akik eleinte ellenállnak és dacolnak, végül erőtlenné bizonyulnak a külső kapitalista tőke térhódításával szemben. A regény egyformán bemutatja a kisparasztság tengődését, a nincstelenek kilátástalanságát és a vagyonosok legyengülését.

A falu leggazdagabb birtokosa Munk a regény elején még igen vagyonos ember és fontos tekintély a faluban. Amikor a földre-

formtól való félelmében vagyonát felosztja fiaival, azok nemsokára eladósodnak és az apai birtokból alig marad valami.

A regény másik fontos szereplője a Perman család. Az egyik fiú eladósodik, lezüllik. A másik: Perman Aahac vasgyári munkás lesz és amikor az egyik népgyűlésen a hatóságok határozata ellen szónokol, akkor több társával együtt letartóztatják. Húga, Nezsza a nálánál húsz évvel idősebb Zabevhez megy feleségül. Mivel nem szereti férjét és ezért boldogtalanul érzi magát, elkeseredéséből viszonyt kezd Zabev fiával, Anejjel. Végül is az elkeseredés, úndor, és büntudat örületbe kergeti.

A többi szereplő élete sem vígasztalóbb. Ivásnak adják magukat, elzülленek. A regény fiatal egészséges szereplői a végén zsigori, beteges vagy nincstelen öregek lesznek. Ha tartják is magukat ideig-óráig, bukásuk nem kerülhetik el. Voranc epikus nyugodtságával és objektivitásával megmutatja, mivé lesz az ember az embertelen társadalomban. Ahogy azonban ezt elmondja, az szenvedélytelen és nyugodt folyású realizmus.

Tudjuk, hogy Voranc nemcsak meggyőződéses kommunista, hanem aktív mozgalmi ember is volt. Azonban ez nem gyakorolt negatív hatást írói szerepére. Nála az ábrázolt dolgok lényegükönél fogva hatnak így ránk és nem a szerző ilyen vagy olyan állásfoglalásából származó tendencia révén.

A regény kétségtelen érdeme, hogy a benne szinte észrevétlenül meglapuló tendenciáról nem a szavak, hanem a cselekmények objektív lényegéből szerzünk tudomást. Voranc nem a társadalmon keresztül mutatja be az embert, hanem az emberen keresztül ábrázolja a társadalmat.

És ebben van a magyarázata e regény szépségének és ábrázolásbeli hűségének. Voranc mások szemével néz, mások szavával beszél és egyéniségükkel cselekszik. Regé-